

о. Стефан Цанков

ПРИНЦИПНИТЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ПРОВЕЖДАНЕТО НА ВСЕЛЕНСКИ СЪБОР¹

Abstract: Fr. Stefan Cankov, *The Principal Difficulties in Conducting Ecumenical Council*

In his article “The Principal Difficulties in Conducting an Ecumenical Council,” Fr. Stefan Tsankov presents his position on this pressing issue for the Orthodox Church. He precisely outlines the various aspects related to the problem and shares the opinions of other theological writers who have worked on this subject. Notably, his words at the end of the study are prophetic, as he suggests that it might be more prudent to focus not just on convening and holding an Ecumenical Council but on organizing a common Orthodox (Pan-Orthodox) Council. This event, which should have occurred in 2016, is intended to address a number of pressing theological questions. Thanks to the research of Prof. Archpriest Stefan Tsankov, Bulgarian theological science has made a fundamental contribution to the discussion of these church issues.

Keyword: *Ecumenical Council, Conciliarity, Ecclesiology, Orthodox Church, Canon Law*

С настоящата статия се опитвам да обърна внимание на проблематиката за принципните трудности в провеждането на Вселенски събор.

---

¹ Това е доклад, изнесен на Първия конгрес на православните богословски школи в Атина през 1936 г. Първа публикация: Cankow, St. *Die prinzipiellen Schwierigkeiten der Abhaltung eines Ökumenischen Konzils*. – In: H. S. Alivisatos (ed.) *Proces-verbaux du premier Congres de Theologie Orthodoxe a Athenes (29 Novembre – 6 Decembre 1936)*, Athènes: Puyrsos, 1939, 269-282. На конгреса протопрезвитер Стефан Цанков изнася още един доклад, който също е публикуван в този сборник: *Kirche und Staat (Thesen des Referates)*. Върху този превод бяха направени много допълнителни бележки и сверки, които частично са отразени в самите бележки на автора. В оригиналното издание посочките не са в бележки под черта, а се намират в скоби в самия текст. Там, където не са открити посочваните автори и литература, бележките на автора си остават в скоби в самия текст. Преводът е извършен от Иван Йовчев (бел. ред.).

I

По въпроса за понятието и белезите на вселенския събор

Поради липсата на общоцърковно установено учение за това, какво точно е вселенският събор във формално и материално отношение според понятието и белезите, то като метод за изследване на този въпрос ни остава само да се придържаме към отразеното в практиката или към историческия подход.

1. От самото общоприето название на този събор – *вселенски* – би било правилно да заключим, че вселенски събор е *събор на Вселенската църква*. *Вселенски* обаче не е толкова църковен израз, а светски такъв, сурогат¹, водещ своето начало от съществуването на Римската империя, затова „вселенски“ означава по-скоро „имперски събор“. Тъй като тази дума е заместител на църковния израз „съборен“, би било по-правилно под „вселенски събор“ да разбираме събор на съборната църква.

Тук обаче възниква въпросът коя днес е *съборната* Църква? Най-простият отговор, който се дава на този въпрос в миналото, а и днес в православния свят, е: Православната църква. Но дали изключително и само Православната църква? Тук се натъкваме на въпроса не принадлежат ли към съборната църква въобще останалите християнски църкви от разделянето и на първо място Римокатолическата църква? Какво е било разделено през 1054 г. и по-късно: Христовата църква ли? И възможно ли е това, дори и по принцип? Или е нещо друго, и ако да – то какво е? Дали външното канонично разцепление е отпадане от съборната Христова църква²? Дори отделената Римокатолическа църква, поне по отношение на Православната църква,

¹ *Письма В. В. Болотова А. А. Кирееву* / Д. Н. Якшич, прот., изд., предисл. и примеч. Сремски Карловци, 1931, 31; Schulte, J. Fr. *Die Stellung der Concilien, Päpste und Bischöfe vom historischen und canonistischen Standpunkte und die päpstliche Constitution vom 18. Juli 1870*, Prag, 1871, 27, 30; Sohm, R. *Kirchenrecht*, I, Leipzig, 1892, 328 ff.

² Филарет, митр. Московский. *Разговоры между испытующим и уверенным о православии восточной греко-российской церкви*, Москва, 1833, 27 и сл.; Флоровский, Г. „О границах Церкви“, *Путь*, № 44, Париж, 1934, 15-26 (Този текст на о. Георги Флоровски е публикуван първо на английски: „The limits of the Church“, *Church Quarterly Review* 117, № 233, October 1933, 117-131. Превод на български в: *Църковен вестник*, декември, 2001; *Християнство и култура*, 2002, № 3 (бел. ред.).

не дава толкова прост отговор (както е известно, тя покани на своя последен, наречен „вселенски“ събор във Ватикана и православните архиепископи). По този важен въпрос, както знаем, няма единство в православните както йерархически, така и богословски кръгове, особено в нашите дни на икуменическото движение за църковно обединяване¹. Затова възниква въпросът какво значение следва да се отреди на искането (на някои православни, дори йерарси, напр. на руския архиепиеей Методий)², че най-напред трябва да се стремим към възсъединяване на църквите и едва след това да се свика или проведе Всееленски събор?

2. Въпреки опитите на някои богослови (напр. Michaud³, Schulte⁴, Frommann⁵, Лапин⁶ и др.) да установят *белезите* на вселенски събор или да подразделят същите на формални и вътрешни, съществени и несъществени, за да могат да решат проблема, този въпрос остава да стои открит и всъщност ирационален пред анализа на богословската наука. Някои богослови твърдят на базата на това, че разликата между поместни и вселенски събори била само относителна и неопределена, особено що се отнася до броя на членовете и вида на цър-

---

¹ Вж. напр. разсъжденията в сборниците: *Християнское возсоединение. Экуменическая проблема в православном сознании*, Париж, 1933 (в този сборник участва и о. Стефан Цанков с текста *Церковное единство в современном мире*, бел. ред.); напр. Киреев и Свитлов, вж. Лапин, П. *Собор как высший орган церковной власти (историко-канонический очерк)*, Казань: Центральная типография, 1909, с. 201, 184; Bolotov, V. „Thesen über das «Filioque». Von einem russischen Theologen“, *Revue internationale de Théologie* (Internationale theologische Zeitschrift) 24, 1898, 681-712.

² Методий (†1931), Харбински, митрополит. *К вопросу о созыве так называемого вселенского собора*, Харбин, 1926, 10 и сл. (бел. пр.)

³ Michaud, E. *Discussion sur les sept conciles oecuméniques: étudiés au point de vue traditionnel et libéral*, Berne, 1878. (Бел. ред.)

⁴ Schulte, J. *Die Stellung der Konzilien, Päpste und Bischöfe vom historischen und kanonischen Standpunkte und die päpstliche Konstitution vom 18. Juli 1870*. Mit den Quellenbelegen. Prag, 1871. (Бел. ред.)

⁵ Frommann, T. *Geschichte und Kritik des Vaticanischen Konzils von 1866 und 1870*, Gotha, 1872; вж. също: Frommann, T. *Kritische Beiträge Zur Geschichte Der Florentiner Kircheneinigung...*, Halle, 1872 (бел. ред.).

⁶ Лапин, П. *Цит съч.* (бел. ред.).

ковните представители¹. И В. Болотов² пише за това³: „Ако се изсипят в един чувал седемте Вс. събора заедно с Поместните, то науката никога не би могла да открие Вселенските, защото прави заключението си съгласно следното:

Сардикийски събор, 343 г.⁴ (поместен), е:

- а) вселенски, според замисъла;
- б) вселенски, според състава;
- в) заключението (решението) – просто – в съгласие с Никеийския събор (т.е. съгласно с Никеийския символ).

Константинополски събор, 381 г.⁵:

- а) поместен, според замисъла;
- б) поместен, според състава;
- в) заключението (решението) – просто, т.е. съгласно с Никеийския събор.

Константинополски събор, 553 г.⁶

- а) вселенски, според замисъла;
- б) поместен, според състава;
- в) заключението (решението) – по-добре да се мълчи за това⁷.

---

¹ Вж. Доброклонски, А. „Васељенски Сабори (нѣхова структура)“, *Богословѣе*, 2, 1936, с. 164.

² Василий Васильевич Болотов (1853-1900), виден руски православен историк на Църквата, член-кореспондент на Императорската академия на науките (бел. ред.).

³ *Письма В. В. Болотова А. А. Кирееву*, с. 31 и сл.

⁴ Тримитунтски, св. Трифилий Ледърски и др. По-подробно за него вж. Bernard, L. *The Council of Serdica 343 A.D.*, Sofia, 1983. Независимо, че свиканият като вселенски събор в Сердика поради отделянето на арианите и организирането от тях на друг събор във Филипопол не влиза в църковните анали като вселенски, неговото значение за форматиране на рамката на църковното право е огромен. Вж. по-подробно: Hess, H. *The Early development of Canon law and the Council of Serdica*, Oxford, 2002 (бел. ред.).

⁵ Става въпрос за Втория вселенски събор, проведен в Константинопол през 381 г. По-подробно за него вж. Meyendorff, J. *Catholicity and the Church*, Crestwood, New York, 1983 (бел. ред.).

⁶ Пети вселенски събор (Втори Константинополски), по-подробно за него вж. Price, R. *The Acts of the Council of Constantinople of 553: With Related Texts on the Three Chapters Controversy. Vol. 1 and 2*, Liverpool, 2009 (бел. ред.).

⁷ Трябва да се спомене, че V-ят вселенски събор не е бил свикан по повод на нови догматически спорове, и именно поради това той не изработил ново догматическо

Константинополски събор, 681 г.¹

а) трудно би се определило според замисъла (т.е. едва ли е поместен по замисъла си), но според провеждането му е вселенски – *ex tempore, ex promptu*.

б) поместен, според състава;

в) решението: максимално значимо (наистина съборно) от догматична гледна точка. Със своя славен ореол (църковното единство е отново възстановено) раздухва гъстата мъгла на V-ят вселенски събор, заради който Западната църква прекъсва общението си с Източната църква, което е възстановено отново, когато се стига до VI Вс. събор, където Западната църква се убеждава, че през 553 г. Източната не е изпаднала в ерес².

Много именити източни и западни богослови имат подобни изводи за относителността и неопределеността на белезите на вселенския събор от ранните времена². Дали това положение на проблема представлява облекчаващ или утежняващ момент по въпроса за свикването и валидността на вселенския събор в наши дни?

II

По въпроса за състава на Вселенския събор

1. Почти във всички учебници на православните преподаватели

определение. Повече по въпроса у Коев, Т. *Догматическите формулировки на седемте Вселенски събора*, София, 2011, 232-238.

¹ Шести вселенски събор (Трети Константинополски), по-подробно вж. *Creeds of the Churches: A Reader in Christian Doctrine, from the Bible to the present* (ed. J. Leith), Louisville, Kentucky, 1982 (бел. ред.).

² Милаш, Н. „Осми Васељенски Сабор“, *Хришћански живот*, VIII, 1925, с. 102; Доброклонски, А. *Пак там*; Гидулянов, П. *Восточные патриархи в период четырех первых Вселенских Соборов*, Ярославль, 1908, с. 65 и сл.; Sohm, R. *Kirchenrecht*, I, с. 333 сл. (вж. също изследванията по въпроса за Вселенските събори, които по една или друга причина проф. Цанков не е използвал, както и тези от по-ново време: Percival, H. and H. Wice, *The Seven Ecumenical Councils of The undivided Church: Their Canons and Dogmatic Decrees together with the Canons of all the local synods which have received Ecumenical acceptance. Edited with notes gathered from the writings of the greatest scholars*, Garsington, 2011 (първо издание: 1900); Davis, L. *The First Seven Ecumenical Councils (325-787): Their History and Theology*, Collegeville, Minnesota, 1983, бел. ред.)

по църковно право и още повече от епископата се приема без уговорка, че членове на вселенския събор са били епископите, и не навлизат в повече подробности по този въпрос. Понякога между другото се отбелязва: Всички епископи, „по възможност“¹. Едно точно изследване на проблема ни води междуременно до въпросите:

Ако всички епископи биха били „по възможност“ членове на вселенски събор, и тъй като в ранната Църква (в периода на седемте Вс. събора) е имало само епископи със собствени епархии, то и ново въведените в нашето съвремие в Православната църква епископи без епархии (като викарни епископи) ли ще бъдат легитимни членове на един бъдещ вселенски събор? При решаването на този въпрос възниква още и принципният въпрос: В какво си качество епископите са редовни членове на вселенски събор? Дали те са такива по силата на тяхното посвещаване в сан (тяхната благодат) или по силата на техния пост (по силата на тяхната юрисдикция), или само като представители на тяхната църква (епархия)? В първия случай всички епископи щяха да бъдат *правомерно* членове на вселенски събор. Във втория и третия случай ние просто щяхме да дадем *способността* на всички днешни епископи да бъдат членове на вселенския събор, но само епархиалните епископи (управляващите епископи) щяха да имат това право.

2. Не само в западното богословие (главно в старокатолическото), но и в православното ние сме застъпвали твърдението, че на (вселенския) събор епископите не представляват своята личност, а (съгласно тяхната апостолска приемственост, *successio apostolica*) техните църкви (вярата и традицията на тяхната църква)².

---

¹ Милаш, Н. *Православно црквено право*, 2 поправ. изд., Београд, 1902, с. 307 (на бълг. ез. *Православно църковно право*, София, 1904, бел. ред.); Бердников, И. *Краткий курс церковного права православной церкви*, Вып. 1, 2-е изд., перераб. и доп., Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1903, с. 22; Горчаков, М. *Церковное право*, Санкт Петербург: типография И. Флейтмана, 1909, с. 42; Бобчев, С. *Церковно право*, София, 1927, с. 43.

² Павлов, А. *Курс церковного права*, Москва, 1902, с. 279; Милаш, Н. *Православно црквено право*, с. 308; Бобчев, С. *Цит. съч.*, с. 167; и т.н. Същото е специално изложено на Запад у Schulte, J. Fr. *Op. cit.*, 77 ff., 246 ff.; Michaud, E. *Discussion sur les sept conciles oecuméniques*, Berne: Jent et Reinert, 1878, p. 7; също Sohм, R. *Op. cit.*, p. 52, 227 ff., 300.

Този принцип е тясно свързан с три други принципа, които потвърждават това, а именно: първо – с принципа за представянето на епископите от духовници без епископска степен, второ – с принципа за погрешимостта на епископите (няма *charisma veritatis*), и трето – с принципа за възприемането (на решенията на Вс. събор от страна на цялата Църква – на всички църкви, духовенството и т.н.), принципи, които разглеждаме специално по-долу и поради връзката им с нашия сегашен въпрос.

3. Принципът на представителството обаче има и други важни страни. Напълно ясно е, че в съборите (още повече във Вселенските) не могат да участват всички епископи. Независимо от това днес е безспорно ясно и установено тъкмо от историята на първите седем събора, че на тях не са били поканвани всички епархиални епископи, а също така не им е била предоставена възможността да присъстват на тези форуми¹. Най-логично би било тогава да се предположи, че те са били представлявани от присъстващите. Но дали наистина е било така? Съвсем не. Създава се впечатление, че императорите са свиквали онези епископи, които намирали за добри². Ясно е обаче, че днес нито един император или крал не може да свика епископските членове на вселенски събор. Онова, което ни остава като единствено правилно и възможно, е днес да се придържаме към принципа на легитимното представителство. Много историци изследователи и преподаватели по църковно право (въз основа на запазените оскъдни документи от седемте вселенски събора) изтъкват, че на тези събори императорите всъщност са свиквали митрополитите (сами или с някои от техните епископи, които са намирали за добри)³. Но дори и да бяхме приели това, то едва ли щеше да ни помогне днес (да намерим правилното решение на въпроса за епископското представителство), защото днес почти никъде нямаме нито стария (каноничен)

¹ Scheeben, J. *Kirchenlexikon Wetzer und Welte's*, III, p. 787 ff.

² Hefele, K. J. *Conciliengeschichte* (1869), 2, I, 7 (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Conciliengeschic02hefe.pdf>); Доброклонски, А. *Цит. съч.*, с. 168 и сл.; Гидулянов, П. *Цит. съч.*, 80-83.

³ Michaud, E. *Op. cit.*, p. 112, 154; Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 16; Schulte, J. *Op. cit.*, p. 69; Суворов, Н. *Курс по Църковно право*, I, с. 61; Заозерский, Н. *Историческое обозрение источников права Православной церкви*, Москва, 1891, I, с. 170, 173.

устав на митрополиите, нито синодите на митрополиите, при които епископите се съвещават по въпросите на вселенски събор, и където освен че се установяват решения, но и се дават инструкции на делегати (митрополити и т.н.). Ако обаче (следвайки примера на ранната църковна практика на Запада представителство на римския епископ от легати на вселенски събор), бихме приели да уредим представителството по отделни църкви на страните, то пак възниква въпросът дали това представителство трябва да бъде уредено по отношение на броя на епископите, без да се съобразяваме (както в ранната епоха) или като се съобразяваме с една справедлива пропорция, както днес сме по-склонни да приемем). Тук пак възниква един нов въпрос. Дали тази пропорционалност трябва да зависи от броя на епископите или от числеността на духовенството и на вярващия народ на всяка една църква на страните? Защото по различни причини броят на епископите на отделните църкви на страните не е в пропорционална зависимост от числеността на духовенството и на вярващия народ в сравнение с тези от църквите в другите страни¹.

Това изтъкване на принципа на *справедливото* разпределение на (епископските) представители на един бъдещ вселенски събор от своя страна е тясно свързано с принципа на рецепцията (възприемането).

4. Друг важен въпрос във връзка с бъдещия вселенски събор е и този дали в миналото членове на събора са били само епископи? И трябва ли това да е така в близкото бъдеще? В някои области и среди на Православната църква се отговаря положително, като че ли това се разбира от само себе си. В други обаче на него се гледа като на много сериозен въпрос и се държи много настойчиво в бъдещия вселенски събор да участват като членове и *духовници* (не епископи) и *миряни*.

В това отношение се обръща внимание на следните моменти: както е установила науката, и като оставим настрана Апостолския събор, в съборите през II и III в., а също така и по-късно, са взели участие много презвитери и дякони, като например в Мала Азия в

---

¹ Вж. Лапин, П. *Цит. съч.*, с. 71; Вж. Μπαλανού, Δ. *Είναι αναγκαία και σκόπιμος η σύγκληση οικουμενικής συνόδου*, Αθήναι, 1925, р. 10 ff.

спора за Павел Самосатски, в Арабия заради Берил и хипнопсихитите, на Запад (в Елвира, Арл, Толедо, в Африка по времето на св. Киприян, в Египет заради Ориген, в Александрия и т.н.) и то не само просто като представители на техния епископ¹. Такива духовници виждаме обаче и да се изказват на вселенски събори, като например на Първия вселенски събор дякон Атанасий от Александрия и презвитер Александър от Константинопол; и на Шестия, особено обаче на Седмия вселенски събор – монаси (сред които е имало и духовници). На други събори участвали архимандрити – като на Константинополския събор през 448 г. начело с Флавиан, при свалянето на Евтихий (23 архимандрита); така също и в „разбойническият събор“². Не говоря за това, че за съборите (и за Вселенските) са били привлечени духовници като секретари, нотариуси и други подобни³. Участие са взимали обаче и *миряни*, по-специално в гореспоменатите и в други поместни събори през II, III, IV в., но и през по-късните столетия и на Изток, и на Запад⁴. В тази връзка трябва да се подчертае и следното: в каноните не намираме разрешение, но и забрана за това, че в съборите могат да участват други духовници (освен епископите) и миряни. Днешните отношения в църквите, в християнската общност и изобщо в обществото, но особено тези за схващането на държавата и нейните отношения с Църквата, не само са се променили много в сравнение с тези в ранната Църква, но показват все повече подчертаващото църковно значение на активното участие на цялата Църква (духовници и миряни) в църковния живот изобщо, а оттук и в съборите. Ние констатираме също, че не само през XIX в., но и днес в много големи църкви като в Русия, Румъния, България, в големите (национално-църковни) събори в страните са участвали и участват също и духовници (не с епископска степен) и миряни. Поради тези и подобни причини възниква въпросът дали на един бъдещ вселенски

¹ Вж. Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 18 ff.; Sohm, R. *Op. cit.*, p. 266 ff., 300 и сл.; Гидулянов, П. *Цит. съч.*, с. 67 и сл. и т.н.

² Вж. Гидулянов, Н. *Цит. съч.*, с. 67 и 129; Sohm, R. *Op. cit.*, p. 328 ff.; Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 294 ff.; Доброклонски, А. *Цит. съч.*, III, с. 280; и т.н.

³ Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 26 und ff.

⁴ Schulte, J. *Op. cit.*, p. 85; Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 18, 25; Sohm, R. *Op. cit.*, p. 258 ff., 296 ff. und 329; Гидулянов, П. *Митрополиты в первые три века христианства*, Москва, 1905, с. 166; М. Поснов. – *ГБФ, София*, т. V, 246 и сл. и т.н.

събор не би било целесъобразно, справедливо и необходимо да се допусне някакво участие на духовници и миряни. За такова едно участие настояват тъкмо във връзка със свикването на вселенски събор не само много богослови, но и някои йерарси (напр. митр. Методий Харбински)¹. Тук не трябва да се забравя, че и този въпрос е тясно свързан с учението за възприемането, и че освен това той е от голямо практическо значение за вътрешното единство и мира в Църквата.

Друг е въпросът какъв *правен статус* могат да имат в един бъдещ вселенски събор участващите духовници (без епископска степен) и миряните като представители на техните Църкви. Преобладаващото мнение отговаря на този въпрос в посока, че както по време на ранната Църква, така и днес управляващите епископи трябва да имат решаващия глас (*votum decisivum*) на събора, а останалите духовници и миряни – съвещателен глас (*votum consultivum*)².

5. Тук няма да се спирам на въпроса за участието на *представителите на държавата* (император, крал, държавни комисари и т.н.), чието присъствие на вселенски събор не се оспорва от нито една страна в науката, като си запазвам правото да кажа по-късно няколко думи за техния правен статус по отношение на вселенски събор.

III

По въпроса за правото на свикване

По въпроса за правото на свикване (също и на отлагане, закриване) на вселенски събор днес е безспорно, че първите седем събора са били свикани от императорите, макар че в историческата литература има големи спорове относно това в какво си качество са правели това ранните християнски императори³. С право днес като определящо се

¹ Методий (†1931) Харбински, митрополит, *Цит. съч.*, с. 10 и сл.

² Вж. Hefele, K. *Op. cit.*, I, 15-29; Sohm, R. *Op. cit.*, I, p. 25 ff., 301 und ff. und 329; Ritschel, A. *Cyprian von Karthago und die Verfassung der Kirche. Eine kirchengeschichtliche und kirchenrechtliche Untersuchung*, Göttingen, 1885, p. 155; Loening, E. *Geschichte der Kirchenrecht*, I, p. 374; Милаш, Н. *Православно црквено право*, с. 311; Павлов, А. *Цит. съч.*, с. 280 и сл.; Заозерский, Н. *Цит. съч.*, с. 129 и сл.; Лебедев, А. *Духовенство Древней Вселенской Церкви*, Москва, 1905, с. 196; Поснов, М. *Цит. съч.*, I, с. 247 и сл.; Бобчев, С. *Цит. съч.*, с. 166 и сл. и т.н.

³ Вж. Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 7 und ff.; Болотов, В. *Лекции по истории Древней Церкви:*

приема, че въз основа на променените отношения между държавата и Църквата (по-добре държавите и църквите), инициативата и решението за свикване на вселенски събор могат да се намират само в ръцете на Църквата. Трудността, която тук се крие, е следната: всяка ли (само Православна?) църква и на първо място Константинополската патриаршия (или дори самият Папа) може да подеме инициативата? Как обаче ще трябва да бъде взето решението за това? С *мнозинство* на църквите ли? Или със съгласието на всички църкви? Всяко едно от тези две решения си има своите теоретически и практически предимства и недостатъци или трудности. В древността императорът е взимал решението със или без консултиране или съгласие на църквите, а днес? Би било целесъобразно да се постигне единодушие. И макар възприемането да си остава за всеки случай последно, не би било разумно при днешните отношения всичко да се оставя на него, защото това ще бъде съпроводено от разногласия, спорове и може би от разцепления, което би могло да застраши мира и единството на Църквата.

IV

По въпроса за компетентността и програмата на Вс. събор

1. В литературата се приема почти единодушно, че към компетенциите на вселенски събор спадат на първо място въпросите на вярата или по точно на догматиката¹. Съгласно практиката на ранните вселенски събори тези компетенции са насочени преди всичко към възникналите и станали опасни ереси и появилите се в резултат на това спорове или разцепления². Задачата на събора тук е да засвидетелства истинското учение на Църквата, а после да формулира

Посмертн. изд. /Под ред. [и с предисл.] проф. А. Бриллиантова. Санкт Петербург: Тип. Меркушева, 1907, IV, с. 30 и сл.; Лапин, П. *Цит. съч.*, с. 111 и сл.; Суворов, Н. *Цит. съч.*, I, с. 61; Доброклонски, А. *Цит. съч.*, с. 168; Гидулянов, П. *Восточнее патриархи*, с. 82 и сл.; Афанасьев, Н. „Вселенские соборы (по поводу „Обращения к православным богословам“)“, *Путь*, 1930, № 25, с. 83 и т.н.

¹ Милаш, Н. *Православно црквено право*, с. 309 и сл.; Павлов, А. *Цит. съч.*, с. 380; Бердников, И. *Цит. съч.*, с. 280; Заозерский, Н. *Цит. съч.*, с. 128 и сл.; Доброклонски, А. *Цит. съч.*, II, с. 163; Н. Афанасьев, *Цит. съч.*, 87; и т.н.

² Вж. Hefele, K. *Op. cit.*, I, p. 5.

точно това учение и да прецени – респективно осъди еретичното гледище¹. Спадат ли след това към компетенциите на бъдещия Вс. събор въпросите на голямото разделение (през XI в.) между Изтока и Запада и разцепленията вследствие на Реформацията и след нея? Теоретично погледнато, да. Друг въпрос: спадат ли тук и важните въпроси (за които няма Вселенско решение, а съществуват достатъчно спорове в богословието и в практиката) за традицията (апостолска или света, църковна и т.н.); за така наречените символични книги, чийто вселенски авторитет и значение напоследък направо се отричат от изтъкнати богослови²; за разликата и значението на догмата, теологумена и личното мнение; за броя на тайнствата; за римокатолическата теория на трансубстанцията; за съществените въпроси на еклисиологията (единство и съборност на Църквата, на църквите); в последно време още и за християнската антропология? Всички тези и подобни верски въпроси спадат очевидно към компетенциите на Вс. събор. Дали и под каква форма те ще бъдат включени в програмата на Събора или ще бъдат отложени, е само въпрос на целесъобразност, на църковна икономия и т.н.

Също толкова единодушно се приема и че *паралелно* (наред с догматичните въпроси) към компетенциите на вселенски събор спадат и други въпроси от общ църковен характер или значение. Тук се числят и заявяват от много страни за вселенски събор въпросите за *литургичния ред* и за *църковния обичай*, като напр., въпросите на ревизията на различните видове литургичен ред, книги, време (въпроси относно календара, Пасхалния празник), одежди и утвар, музиката, постите и други от този род; по-нататък, *църковно-правните* въпроси, като напр., за цялостната ревизия и кодификация на канона; видове, състав, компетенции и т.н. на съборите, каноническо оформление на основните конституционни форми, обем, видове и начин на постигане – не по пътя на вселенски събор – взаимно разбирателство на църквите по общоцърковни и неотложни въпроси, вътрешноцър-

¹ Вж. Schulte, J. Fr. *Op. cit.*, p. 22; Афанасьев, Н. *Цит. свч.*, с. 87.

² Болотов, В. *Цит. свч.*, с. 33; Флоровский, Г. „Православное исповедание“ [s.v. Новые книги], *Путь*, 11, 1928, 120-124. (Флоровски, Г. „Ново издание на „Православное Исповедание“ (прев. П. Павлов), *Философия и Богословие*, т. 6, София, 2012, 94-98. (бел. ред.)

ковна административна единна структура, брака на духовниците (женени епископи, втори брак на духовниците и т.н.), реформа на видовете и задачите на монашеството и манастирите, отношенията с народа и държавата; както и въпросите от *социално-етичен* и общо-църковен характер (брак, семейство, труд, възпитание, международен живот, война и т.н.).

2. Разбира се, че програмата на вселенския събор може да бъде определена само по пътя на предварително постигнатото съгласие на църквите. Но се поставя и въпросът дали мнозинството на църквите ще е решаващо в случай, че не може да се стигне до единодушие за това. В подобен случай може би би било правилно решението по спорните въпроси на заложената програма да бъде предоставено на самия събор.

V

По въпроса за времето и мястото на провеждане на Вс. събор

За ранните, определяни от императора Вс. събори може да бъде отбелязано, че при днешните църковни и политически отношения, макар този въпрос да е чисто църковен, фактически могат да се предполагат и политически влияния и интереси, които биха могли да доведат до затруднения. Важното в решаването на въпроса е гаранцията за спокойното и свободно протичане на събора. Правото да вземе решение по този въпрос принадлежи на Църквата, т.е. на църквите. Но ако не бъде постигнато единодушие? Най-малкото, което тогава следва да се очаква, е мнозинството на гласовете, като се вземат особено предвид големите църкви.

VI

По въпросите за правилника (процедурата)

1. *Въпросът за управлението на събора.* Новите отношения и връзки между държавата и Църквата (между държавите и църквите) ни освобождават с оглед на бъдещия вселенски събор от въпроса дали и доколко императорът, кралят или държавните комисари би трябвало или биха могли да ръководят външния президиум на

събора, както е било в ранната епоха¹. Председателството на събора ще бъде определено очевидно от най-старшия или най-старшите по сан предстоятели на църквите, или както самият събор прецени. От съответната държава следва в тази връзка да се очаква и изисква да осигури отвън спокойствието и свободата на събора и да няма външни смутители, както е било още в ранната епоха².

2. *Относно гласуването* в църковната литературата има големи различия, особено по отношение на догматичните въпроси. И ние ще се спрем най-вече на тях. Макар и римокатолиците да говорят за „морално единомушие“, в края на краищата те приемат принципа на мнозинството на гласовете. За „морално единомушие“ говорят и някои православни богослови, без обаче да навлизат в подробности какво разбират под това³. Старокатолическите изтъкнати богослови (като Дьолингер, Шулте и др.) защитават принципа на единомушието⁴. И наистина както принципно, така и исторически погледнато, веровете истини не могат да бъдат решавани с обикновено мнозинство или по броя на хората. Но проблемът действително е труден и сложен и изглежда, така да се каже, ирационален. Вярно е, че религиозната истина не може да бъде мажоритизирана (както всички ние добре знаем това и по-надолу ще бъде казано още нещо с оглед на въпроса за авторитета на вселенски събор). Св. Атанасий Велики и много други сами или като малка група са се изправяли срещу подтискащото число на стотици епископи на различни събори и въпреки това са доказвали пред Бог и Църквата, че гласът на първите е бил гласът на истинското учение на Църквата. Принципът на единомушието на събора, от друга страна, също така не е абсолютна сигурност за истината. Освен това принципът на единомушието води до големи за-

¹ Вж. Hefele, K. *Op. cit.*, I, 29-44; Fr. Schulte, J. *Op. cit.*, p. 90 ff.; Sohm, *Op. cit.*, p. 441 ff.; Суворов, Н. *Цит. съч.*, I, с. 62 и сл.; Заозерский, Н. *Цит. съч.*, с. 174 и сл.; Гидулянов, П. *Восточные патриархи*, с. 75; Доброклонски, А. *Цит. съч.*, III, с. 282; Афанасьев, Н. *Цит. съч.*, с. 82 и сл.; Zhishmann, J. *Die Synoden*, p. 29 ff, 36 ff.

² Вж. Доброклонски, А. *Цит. съч.*, III, с. 284; Афанасьев, Н. *Цит. съч.*, с. 87 и сл.; Заосерский, Н. *Цит. съч.*, с. 185; Остроумов, Н. *Очерк православного церковного права. Ч. I. Введение*, Харьков : Тип. Губ. правления, 1893, с. 205.

³ Доброклонски, А. *Цит. съч.*, III, с. 285.

⁴ Frommann, T. *Geschichte und Kritik des Vaticanischen Konzils von 1866 und 1870*, Gotha, 1872, p. 315.

труднения, тъй като винаги ще бъде лесно да се осуетят решенията на събора (малцинства е имало и винаги ще има). Шесто правило на I-ви вселенски събор и 12-то правило на събора в Антиохия определят принципа на мнозинството на гласовете. Но тези канони имат предвид административен въпрос (изборът на епископ). Дори и вселенските събори говорят за тяхното единогласие при взимането на техните решения¹ и император Маркиан², и император Константин Погонат³ питат епископите на съборите дали са съгласни да... и т.н⁴. Всичко това е важно и предупреждаващо, че по веровите въпроси не трябва сляпо да се придържаме към принципа на мнозинството на гласовете, т.е. да не ги решаваме безцеремонно, набързо и по броя на хората, а да проявяваме много спокойствие, търпение, доверие и любов.

VII

По въпроса за утвърждаване на решенията на вселенския събор

Напълно променените днес отношения и връзки между държавата (държавите) и Църквата (църквите) ни освобождават и по отношение на този въпрос – да изследваме какъв характер по времето на седемте Вс. събора е имало утвърждаването на решенията на съборите от страна на императора⁵. Тези решения наистина не се нуждаят да бъдат утвърждавани от държавата (или държавите), за да получат вътрешноцърковна валидност. Друг въпрос обаче е прилагането на някои от тези решения, които са в пряка връзка с някои закони на държавите, където са разположени териториите на отделните църкви.

От гледна точка на Православната църква и на седемте събора, въпросът за утвърждаването на решенията на един нов вселенски събор от страна на Римския папа е безпредметен⁶.

¹ Вж. *Die Akten der ökumenischen Konzilien* (руски превод), II, р. 16; IV, р. 110, р. 399; V, р. 325; VI р. 488, 495; VII, р. 610, 615

² Император Маркиан, *Mansi*, VII, р. 169.

³ Император Константин Погонат, *Mansi*, XI, р. 656.

⁴ Вж. Афанасиев, Н. *Цит съч.*, с. 88.

⁵ Вж. цезаропаписткия възглед на Суворов, Н. *Цит. съч.*, I, с. 63, 224; Вж. Заозерский, Н. *Цит. съч.*, с. 191 и сл.; също Милаш, Н. *Православно църквено право*, с. 313.

⁶ Вж. Schulte, J. *Op. cit.*, р. 98 ff.; Hefele, K. *Op. cit.*, I, р. 44 und ff.; Лапин, П. *Цит съч.*,

VIII

По въпроса за авторитета на Вселенския събор

Все още в православното богословие има много възгледи, интерпретации и разногласия за това, дали и доколко вселенският събор е най-върховният и външен авторитет в Църквата? Влиянията на римокатолическата доктрина върху този въпрос, принципът, че Св. Дух ръководи Църквата и я предпазва от грешки, и лекомисленото идентифициране на Църквата със събор, който външно заседава като вселенски и разглежда себе си като изпълнител в Църквата, както и изказванията на вселенските събори, че те са действали с подкрепата на Св. Дух, води все още някои хора до твърдението, че вселенските събори (сами по себе си) са върховният и то непогрешим авторитет на Църквата. Към това твърдение някои добавят и тезата, че непогрешимостта на Вс. събори се дължала на непогрешимостта на епископите, която те имали по силата на посвещаването им в *charisma veritatis*.

Но дори простото разсъждение, че първо на вселенските събори епископите са пратили като техни пълноправни представители презвитери и дякони и са били приети и признати като такива от тези Събори, и второ, че мнозина епископи са грешали по въпроси на вярата, че са били ересиарси и че велики събори със стотици епископи (които по външните си белези изглеждали и се разглеждали като вселенски) в края на краищата обаче били разпознати от Църквата като еретични и се оказали такива, ни показва ясно погрешимостта не само на тезата за *charisma veritatis* на епископите, но и следователно възможността за погрешимост на техните събори, а накрая и неправилността на възгледа, че вселенският събор е само върховният външен, дори непогрешим авторитет на Църквата.

Ал. Хомяков обосновава в руската богословска литература кратко, но блестящо принципа, че в Православната църква няма външен върховен (непогрешим) авторитет извън цялата Църква (в която няма *pars pro toto*, а само *pars in toto*)¹. По-късно други изтъкнати руски богослови изследват въпроса още по-отблизо и потвържда-

---

с. 53 и сл.

¹Цанков, С. „Православното християнство“, ГСУ-Бф, 19, София, 1942, с. 85.

ват тезата на Хомяков, особено Болотов (Писма, 33), който показва също, че *ecclesia dispersa* е *substantia*, както и *oecumenica concilia* е *aberaccidentia*¹. Да се постави първата под хегемонията на другите (т.е. на вселенски събори), би означавало да се създаде оригинална *transsubstantia*. Същият принцип се приема до наши дни (макар и предимно в руското богословие). „Църквата като цяло е непогрешима; нито една отделна личност; нито група или институция или част от църковното цяло са непогрешими... Църквата не познава непогрешимостта на епископата или на духовенството, а непогрешимост на цялото тяло на Църквата“². И митрополит Антоний Храповицки казва в българското списание „Православен мисионер“ следното: „Непогрешимостта на папата е нечиста и безсмислена лъжа. Познаването на Божията истина се дава на благочестието, праведността, а не на сана“³.

В заключение можем да кажем, че вселенският събор е върховният външен и дори непогрешим авторитет в Църквата, но правилно разбран: не вселенски събор сам по себе си, като такъв, а само онова, което в целия църковно-исторически процес цялата Църква е познала и признала като действително истинско. Цялата Църква е тази, която само дава на даден събор ореола на Вселенството (*Ökumenizität*) и го скрепява с непогрешимостта на неговите решения.⁴ Затова съборите

¹ Беляев, Н. *О католицизме: Критические заметки по поводу загранично-русской апологии папства: О церкви*. Berlin, 1888, Казань, 1889, с. 203 и сл.; също у архим. Владимир (Гете) – *Вера и знание* (руско списание), 1886, I, 1, с. 815 и сл.

² Булгаков, С. „Очерки учения о Церкви“, *Путь*, II, 47 и 56 и в сръбското списание *Хришћански живот*, 1925, IV; Флоровский, Г. „Богословские отрывки“, *Путь*, 1931, № 31, 23 и сл. (Флоровски, Г. „Богословски откъслечи“, *Богословие и словесност*, т. 7, София, 2015, с. 41-61); Арсениев, Н. *Църквата*, 50.

³ В римското богословие се срещат следните гласове: „Помощта на Св. Дух е само за запазването и по-нататъшното разпространение и приложение на християнската истина в живота на човечеството“. – Bellarmin, *Disputatio de verbo Dei*, lib. IV, 9; Kuhn, J. *Einleitung in die katholische Dogmatik*, Tübingen, 1859, p. 12 и Wierzinski, F. in: *Stimme der Zeit*, 1928, p. 343 „Дарът на непогрешимостта в християнското учение и опазването на последното се крие не в йерархията като такава, а в светостта, в праведността на Църквата, която е отредена само на малцина в Църквата“.

⁴ По този повод о. Георги Флоровски много точно отбелязва: „Учителният авторитет на Вселенските Събори се основава на непогрешимостта на Църквата. Върховният ‘авторитет’ принадлежи на Църквата, която завинаги е ‘стълб и крепило на истината.’“ Срв. Флоровски, Г. „Авторитет на древните събори и преданието на

или техните решения са непогрешими, доколкото свидетелството им за вярата на Църквата е било непогрешимо. А това в крайна сметка решава или удостоверява самата Църква, цялата Църква и само тя. По този начин стигаме до въпроса за рецепцията (възприемането).

IX

Принципът на възприемането на даден събор като вселенски и на неговите верови определения като правилни почива най-напред на общото учение на Църквата, че съборите не създават ново догматично учение, а свидетелстват за разкритото в Църквата от Христос и предаденото от Неговите апостоли на Църквата учение или истина.

За доказване на току-що казаното служи общоизвестният принцип на св. Викентий Лерински за истината на догмата на вярата: *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus*¹. Дали един събор съгласно този критерий е бил изразител на универсалността и перпетуитета (вечността) и правдиво, и вярно е доказал учението на Църквата, не решава никой друг (нито някой по-късен събор, намиращ се под същия критерий), а самата Църква, цялата Църква в хода на историческия процес, въз основа на почиващото в нея учение, на живеещото в нея вярно съзнание на учението, с участието и под ръководството на Св. Дух. Така че по отношение на двата горни критерия – универсалност и вечност, се добавя и третият белег – съгласието на цялата Църква.

Правилността на този принцип се потвърждава освен това от фактите от историята на Църквата, а именно, че само чрез последвалото възприемане от цялата Църква (така, както и при канона на Свещ. Писание) се установява вселенството на определени събори и правдивостта на техните верови решения, както и че много от съборите, които по външните си белези са били вселенски, а техните решения за учението са били разглеждани или са се представяли като

св. Отци“, *Библия, Църква, Предание. Православно гледище*, София, 2003, с. 136. Вж. също и мнението на митр. Иларион Алфеев, че „Вселенският събор не трябва да се разглежда като най-високия авторитет на Църквата“. Alfeyev, H. bishop of Podolsk, “The reception of the Ecumenical councils in the early Church”, *St. Vladimir’s Theological Quarterly* 47, 3–4, 2003, p. 413 (бел. ред.).

¹ „В което навсякъде, в което винаги и в което от всички се е вярвало“.

истински, са били отхвърлени като фалшиви.

Няма нужда в подкрепа на това да се привеждат доказателства (достатъчно е само да напомним за „разбойническият“ събор¹ и за Фераро-Флорентинската уния и събор²). В съвременното православно богословие намираме този принцип издигнат и обоснован от някои автори³. Например, при Н. Афанасиев⁴ (въпреки че той не иска много да прави разлика между император и църковен народ), Н. Милаш⁵, П. Лапин⁶, който говори за задължителната сила на решенията на вселенските събори, явно разбирайки под това решенията с административен характер, или като не взима под внимание догматичните.

Същият принцип защитават разбира се още Ал. Хомяков, С. Булгаков, Н. Арсениев (срв. цитатите горе в параграф VIII) и други. В западното богословие намираме този принцип още при Хефеле и подробно у Шулте, Дьолингер, Фроман, Зом и други⁷.

Нека накрая припомним още и думите на Източните патриарси в тяхното Окръжно послание от 1848 г., че „пазителят на благочести-

¹ Този събор е проведен в Ефес през 449 г. На него православните епископи са подложени на побой и заплахи и принудени да подпишат бели листове, на които еретиците после написали своето зловерно изповедание. Жертва на еретическата злоба тогава станал константинополският патриарх Флавиан, твърд защитник на православната вяра. Четири дни след нанесения му от еретиците жесток побой, той се поминал. Така, с открито насилие лъжесъборът провъзгласил монофизитското учение за православно (бел. пр.).

² Фераро-Флорентинската уния е сключена между папа Евгений IV и византийския император Йоан VIII Палеолог през 1437-1439 г. Наречена е така по името на градовете, в които са проведени преговорите – първо във Ферара, а после и във Флоренция. С нея византийският император цели папата да успее да организира кръстоносен поход срещу османските турци, който да спаси Византия от гибел. В замяна той щял да признае папата за духовен водач на държавата си. Папата успява да накара унгаро-полския крал Владислав III Ягело и Янош Хуняди да организират кръстоносен поход, но те претърпяват поражение край Варна (бел. пр.).

³ Вж. Болотов, В. *Цит. съч.*, с. 30 и сл.; *Лекции по истории Древной Церкви*, т. 3, Санкт Петербург, 1913, с. 320 и сл.; Н. Беляев, *О католицизме*, с. 220 и сл.; Остроумов, В. *Цит. съч.*, с. 206; Гидулянов, П. *Восточные патриархи*, с. 87; Доброклонски, А. *Цит. съч.*, II, 165; III, с. 279.

⁴ Афанасиев, Н. *Цит. съч.*, с. 89.

⁵ Милаш, Н. *Православно црквено право*, с. 307.

⁶ Лапин, П. *Цит. съч.*, с. 78.

⁷ Hefele, K. *Op. cit.*, I, pp. 2, 3, 48; Schulte, J. *Op. cit.*, p. 41 ff., p. 63, 106 и 217; Frommann, T. *Op. cit.*, p. 304 и сл.; Sohm, R. *Op. cit.*, p. 52 ff., 227 ff., 300 ff., 304 ff.

ето при нас е тялото на Църквата, т.е. самият народ¹, както и думите на Свещ. Писание, че „Стълб и крепило на истината е Църквата“ (1Тим. 3:15).

X

След като обърнахме внимание на горе посочените принципни трудности, то сега ще обърнем внимание особено на трудностите по състава, гласуването, авторитета и възприемането на един (бъдещ) Вс. събор. Това се прави, защото специално тези последни четири са в тясна връзка с някои *практически трудности* по свикването и провеждането на един бъдещ Вс. събор, които не трябва да останат пренебрегнати и върху които в последно време се обръща по-сериозно внимание.

Основните от тях са:

Първо, секуларистичният дух изобщо и авторитарните настоящи държавни стремления по отношение на Църквата.

Второ, крайният национализъм или шовинизъм, който подтиска или дори повлиява на немалко членове и служители на Църквата.

И трето, че изобщо не сме подготвени за един вселенски събор, най-напред що се отнася до характера и значението на самия Събор, а също и до въпросите на неговата програма. Без подобаваща подготовка съществуват много и сериозни рискове не само за събора, но и за цялата Църква, но най-вече за църковния мир и единството на Църквата.

XI

Какво да се прави занаяпред?

Въз основа на горните разсъждения ние смятаме, че би било правилно и разумно:

1) Да се стремим не толкова към свикването и провеждането на Вселенски (наистина съборен) събор, а към общ православен (Всеpravославен) събор.

---

¹Текстът на цялото послание Източните патриарси е публикуван в: *Απάντηση των Ορθοδόξων Πατριάρχων της Ανατολής προς τον Πάπα Πίο Θ' (1848)*. – Καρμίρης, Ι. *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Β', Αθήνα, 1953, 902–925 (бел. ред.).

2) Програмата на този Събор трябва да се състои преди всичко от въпроси, които пряко се отнасят до вътрешните и неотложни общи въпроси на Поместните православни църкви (като напр. литургичните и социално-етични въпроси), които сами по себе си са толкова много и от такова значение за живота на ППЦ, че биха били повече от достатъчни за един такъв голям Събор на Православните църкви.

3) Подготовката на този общ Православен събор трябва да бъде организирана и систематично водена, влагайки всички (йерархични, богословски и др. подобни) сили на всички ППЦ.

Благородната задача и голямата отговорност на обединените сили на всички православни богословски факултети, и изобщо на православната богословска наука, е вярно и неуморно да работи за това.